

KIRGIZİSTAN'DA KÜLTÜREL MİRAS VE DEĞERİ

Prof.Dr.Zhenışbeck K.Sydykov
(Cengisbek Sıdıkov)
(Kırgızistan)

Her milletin, özellikle sözlü folklor, şarkı, dans, mimarî ve edebiyatta canlı bir şekilde beliren kendine has bir kültürü vardır. Dilde ve iletişimde de kültürün özellikleri görülür. Bu özellikler bazı adet, göreneklerde, o milletin tarihi, sosyal, kültürel gelişmesine dayanan asırlık tarihinde şekil alır.

Kırgızistan yüksek kültüre sahip bir Orta Asya medeniyeti ülkesidir. Eski ticaret yolu üzerinde olmanın avantajıyla kendi kültürel benlik ve özelliklerini kaybetmeden, Doğu ve Batı'nın kültürel başarılarını kaynaştırmıştır. Bunu ispatlayacak örnekler olarak arkeologlar; Orta Çağlara ait tarihi Ak-Beshim Kasabasında (Türk Hakanlarının başşehri, Suyap şehri), Çin ve Hint'ten iki Budist tapınak, Suriye'nin Bizans eyaletinden iki Hıristiyan kilisesi, Sogdiyana'da Zerefşan nehri havzasında bir ölü şehir buldular. Aynı zamanda orada yoğun bir kültür kalıntısına rastlandı. Böylece VII ilâ IX. asırda Kırgız şehirleri eski ipek yolunda barış içinde, bir arada en azından dört etnik topluluğun (Hintli, Suriyeli, Sogdian ve yerli Türkler) varolduğu bir ortamda yükselmiştir.

Kırgızların kültürü çok köklü bir geçmişe sahiptir. M.Ö. 2000 yılından kalma, günlük hayat, ibadet manzaraları çizilmiş, Saimaly-Tash denen Alpine mevkiindeki kayalar, Kırgızistan arazisindeki ilkel sanatın en önemli kalıntılarını taşır. Bunlarla birlikte Güney Batı Sibirya'da Kazakistan arazisinde yaşayan insanlarla, ilkel Kırgız kabilelerinin birbirine karşılıklı etkisini gösteren iş aletleri, silahlar, çanak çömlek de bulunmuştur.

Sakousun devrinde karmaşık teknik metodlarla yapılmış harika mücevherler bulunmuştur. Bunlar pek çok eski Doğu yerleşim yerlerinde bulunan el yapımı mücevheratin en iyilerinden aşağı değildir. Kırgızların yerleşik düzende olmaları inşaat ve mimariyi etkilemiş ve Eski Türk kabileleri yaratıcı etkiler yaparak, kültürün gelişmesini, yüksek bir seviyeye gelmesini başarmıştır. VII. yüzyılda kendi yazı dillerini yarattılar. Bunların manevi kültüründeki gelişme de hayatlarına değişik dinî inanışların girmesiyle oldu. Kırgızistan'ın eski sakinlerini birleştiren zıt dinler, Orta Çağ'daki tüm dinî sistemler olan Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm, İslâm ve diğerleriydi. Dinî sistemlerin insanların kafasındaki savaşını, sonunda X. yüzyılda Karahanlılardan gelen İslâm kazandı. Müslüman kültürü pek çok felsefi şiirsel düşüncenin yaratılmasından sonra güç kazandı. Tien-Shan'dan gelen Kaşgarlı Mahmut ve Balasagunlu Yusuf, yurtlarına ve insanlarına tüm insanlığın hazinesi olan çalışmalarlarıyla şöhret sağladmıştır.

Türk Hakanlık sistemi eski Türk yazılı ifadesinin gelişimini sağlamıştır. Eski Türk alfabesinin VII. yüzyıldan geldiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda eski Türk yazı dilinin (ifadesinin) orijini hakkında çeşitli görüşler vardır. Eski runik Türk alfabesi, ağaçta, metale çizilmesi kolay 37 veya 38 geometrik şekilden ibarettir. Harfler Türk dilinin fonetik özelliklerine tam karşılık verir. I. Peter hizmetindeki D.Messerschmidt 1721-22'lerde Yenisey Vadisinde eski Türk yazılı belgelerini bulmuştur. Bundan sonra pek çok runik yazı bulunmuştur. Orta Asya'da Talas Nehri vadisinde ilk bulunanlar 1896-1898'lerde bulunmuştur. Daha sonra Fergana'da Issıkkul Gölü ve Alai'de bulunanlar. Kırgızistan'ın eski Türk sakinlerinin tarihinin sırlarına nüfuz etmeyi kolaylaştırmıştır. Ortaçağ Kırgızistanı'nın insanı çeşitli yazı dilleri kullanmıştır.

Önceleri Sogd yazılı ifadesi çok yaygındı. Sonradan Sogd yazısı akıcı olmayıp, tsınırlı olduğundan Eski Türk ve Uygur yazı dili yaygınlaştı. Türk hakanlarının Sogd italik yazısı ile para basması adeti vardı. Sogd kitabeleri Khoom'larda levha, topraktan yapılmış parçalarda bulundu. Talas vadisinde Sogd yazısıyla yazılmış taş metinler bulundu. Bunlar Orta Asya'da ki bu çeşidin tek örneğidir. İslâmın yayılması Arap yazısının ortaya çıkmasına sebep oldu. Kur'ân, Arapça metin ve ifadeler abidevî yapıları süsledi. Arap yazısı mezar kitabelerinde, camilerde ve orta ve daha yüksek tahsilde (medreselerde) İslâmî öğretmek için kullanıldı. Arap el ya-

zısı bazen Sogd ve Suriye-Nasturî yazısı ile birlikte Kırgızistan'da VIII. yüzyıl sonu, X. yüzyılın başlarında birlikte mevcut oldu. Bu durum en çok XII-XIV. yüzyıllara kadar devam etti. Kırgızistan tarihinde Ortaçağ'da ilmi, felsefi edebi düşüncede başta gelişme görülür. XI. yüzyılda Türk dili şairi Balasagunlu Yusuf Kutadgu Bilig'i (faydalı bilgiler) yazdı. Bu şiir Ortaçağ Kırgızistan-Chu ve Talas Vadisi, Orta Tien Şan, Priissykkulye, hakkında en zengin materyaldir. Bu şiirde o zamanlarda Kırgızistan'da yerleşmiş kabilelerden biri gelir, karakteristik folklor, atasözü, deyişler, ünlü deyimler söyler. Türk âlimi, dil bilgini, lugatçı, etnograf ve folklorist, tarihçi, coğrafyacı Kaşgarlı Mahmut'un eserlerini, halkın akıl, hikmet, insan sevgisiyle ilgili düşünceleri doldurur, Onun babası Priissykkulye' (Barskhana Kasabası) dendir. Mahmut'un babasının memleketine artan bir ilgi göstermesi ufak bir mucizedir. Meşhur Dıvan-ı Lugatül-Türk'ünde (Türk dilleri sözlüğü) Kırgız folklor örneklerine çok önem verir. Sözlük yanında Orta Çağ Kırgızistan'ın meskûn bölümlerinin, Balasagun'un, Issyk-Kul Gölünün, dünyanın yuvarlak haritalarını yapmıştır. O zamanın orijinal kaynakları, Kırgızistan'a ait diğer bilim ve kültür adamlarından da bahseder. Eski, ortaçağ Kırgızistan'ının sakinleri yoğun bir manevi hayat yaşamışlardır. XVI ila XIX. yüzyıllarda teknolojideki geriliğe rağmen Kırgız insanının maddi kültürü, sanat ve maharette dünyaya pek çok hakiki örnek gösterecek gelişme ve mükemmeliyet içindeydi.

Tarih bazı milletlerin baskı, kuvvet altında yazı dilini kaybettiklerinde, milletin ruhunun hakiki orijini gösteren mücessem, mühim destanlar yarattığının pek çok örneklerini gösterir. Kırgız folklorunun şaheserlerinin yaratıcı ve koruyucuları manas ve synchy söyleyen şarkıcı ve akyn'lerdi. Kırgız folklorunda, dünya kültürünün malı haline gelen, dünyaca ünlü Kırgız destanı Manas, kahramanlık, lirik romantik karakterin doruğu olarak özel bir yer tutar. Manas Destanının tümü yarım milyon mısradan oluşur. Dünyadaki benzerleri İlyada ve Odise, Mahabharata, Calevela'dan daha fazla sayıda mısraya sahiptir ve sanat değeri hiçte onlardan aşağı değildir.

Destanın ne zaman şekil almaya başladığı konusunda bilginler arasında fikir birliği yoktur. M. Ahezov ve A. Bershtam destanın kaynaklarının VII ile IV. yüzyıla indiğini düşünür. Akademisyen B.M. Yunus Aliyev Manas'ın X ile XI. yüzyılda şekil aldığını farzeder. Diğerleri Kırgızların bağımsızlığını Jungar-Khan'a karşı savunduğu XVII. ve XVIII. yüzyılla destanın esas planının bağlantılı olduğunu düşünmeye mütemayildir. Kırgız folkloru ile uğraşanlar Manas'ın çok eski zamanlardan 18. yüzyıla kadar ki (XVIII. yüzyıl dahil) Kırgız tarihinin yansıttığı sonucuna varmışlardır. Manas tamamen tarihseldir. Destandaki pek çok bölüm tarihteki gerçek olayların yansımasıdır. Kırgız destanının ilk kâşifi Çokhan Valikhanov, Manas'ın Kırgız insanının yüzyıllardır hayatını geniş bir şekilde aksettirdiğini, onun etnik kompozisyonunu, ev hayatını, hayat şeklini, adetlerini, ahlaki değer ve usullerini, insanların meziyet ve kusurlarını yargılayış şeklini, çevre kavramlarını, dini görüşlerini, tıbbi, coğrafi ve diğer bilgilerini, nazımını, dilini gösterdiğini yazar. Manas Kırgız insanının millî ruhunun ansiklopedisidir desek doğru olur. Sadece (alelade) bir destan değildir. Destan üzerinde tarihçi, felsefeci etnograf, psikologlar, dil bilginleri ve diğerleri dikkatli bir şekilde çalışmışlardır.

XVI. ilâ XVIII. yüzyıllarda Kırgızistan'da, içinde Kalmyk (Batı Çin'de Mongol neslinden bir kabile) derebeylere karşı mücadeleyi aksettiren pek çok destanlar yaratılmıştır; "Ertoshtuk", "Jangyl-Myrza", "Er Tabydly", "Kurmanbek", "Janish and Bayish", "Er-Eshim" gibi. Bunların hepsi gerçek olayları aksettirmek bakımından tarihi efsanelerin tarzına yakındır. Düşmanlarla savaşmanın yanında günlük hayat, etnik kompozisyon, ekonomik, sosyal ilişkiler, ev hayatı, adetler, ahlâk ve usuller, dini görüşler ve merasimler, tıbbî, coğrafi, kâinatın yaratılışına ve diğer hususlara ait bilgi aksettirirler, Kahramanlar sosyal adalet, çevreye ilgi için savaşır, buna uygun atasözü, deyiş, vecize, fıkralar söylerler. Hikâyelerde insanlar mutlu hayat, ahlâkın zaferi, emeğin önemi ile ilgili hayallerini açıklarlar.

Eski günlerden beri Kırgız insanı şarkıyı, müziği sevmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyılların meşhur müzisyen ve yazarlarının (Tylen, Kalcheke, Sartbay, Kurenkey, Muzoke gibi) günümüze kadar adlarının yaşaması memnuniyet vericidir. Kıl-Kıyak'ın ilk öncüleri bağımsızlık savaşlarının destanını aksettirir. Manas kemey, surnay, choor, chlydyrman, Jekesan, dapdobul, dool, kylkyiak, komuz, temir-komuz gibi nefesli çalgılar, sazlar ve vurmali çalgıların ismini günümüze taşır. XIX. yüzyılın akyn'nin şarkılarının komuzla birlikte söylenmesi çok yaygındır.

Kırgızların yazılı edebiyatı var mıydı? Eski zamanlardan XX. yüzyılın başına kadar Kırgızların ve cetlerinin yazılı edebiyatı olduğuna dair tarihi tasvirler vardır. Ortaçağ anıtları, belgeler, notlar ve bütün elyazısı Kitaplar hatta XVIII. ve XIX. yüzyılda basılmış kitaplar bile bunu gösterir. Ama niye bilginler devrim öncesi Kırgız yazılı edebiyatını telâffuz etmekten korktular. Muhtemeldir ki "Arap el yazısı Çağatay elyazısından doğmuştur" fikrinin "Kırgız yazılı edebiyatı Arap el yazısına dayanır" fikrini doğurmasından, Kırgızlardan kaynaklanan bütün eski, antik anıtlar ve Kırgız bölgesinde yaratılanlar oradaki insanların ruhuna ve diline yabancıdır sonucunu doğurmasından, bu husus dikkate alınmamıştır. Kırgız Dil ve Edebiyatı Enstitüsündeki kütüphanelerde zamanla birikenler, Kırgızistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsünde özel bir koleksiyon oluşturmuştur. Linguistik analizler devam etmekte ise de, şimdiden Çağatay elyazısının geleneksel kanunları kullanılarak, Kırgız dilinde Arapça elyazısı ile yazılmamış olan, millî yazılı dille yazılmış metinler Kırgız yazılı dilinin anıtlarıdır diyebiliriz.

Kısa bir süre önce 2. Katarina'ya yazılmış bir Kırgız mektubu bulundu. Mektubun tarihi 10 Aralık 1775'dir. Kırgız bilginlerin bulunduğu en eski mektuplardan biridir. İçinde Jungar Khan'ın Tsinler tarafından

bozguna uğratılmasından sonra Astrakhan Eyaletine giden bir grup Kırgız'ın kendilerini içinde buldukları zor şartlardan şikâyet edilmektedir. Aslı ve tercümesinde Rusya'dan korunma için ilk ricalar yer alır. Atake-bey tarafından 1785'te 2. Katarina'ya ve Sibiryalı yöneticilere yazılmış iki mektupta Kırgızistan'la Rusya arasındaki bazı özel zamanlardaki bağlardan, ilk Kırgız elçisi Abdrakhman ve Sher Gazi'den bahsediliyor ve Çariçe için (bir Arap köle, 3 karparsı ve 5 vaşak derisi) hediye eden söz ediliyordu.

Kırgız dilinde Issık-Kul Gölünden Sibiryalı yöneticilere XIX. yüzyılın ilk 1/3 inde yazılan mektupların tümü bulunmuştur.

Önce Kırgız ve Batı Sibiryalı arasında başlayan bu ilişkiler daha sonra Türkistan'da da arttı ve Türkistan'lı yöneticiler Kırgızistan'ı Rusya'nın bir parçası yapmakta ılerlediler.

XIX. yüzyıldan bir şair Moldö Niyaz'ın iki elyazması vaazı günümüze kadar gelmiştir. Şair hakkında resmi bir bilgi yoktur. Fakat aşıklar, köylüler onun Kaşgar'da medrese eğitimi gördüğünü, 70 yaşına kadar yaşadığını (hemen hemen 1820-1896), vaazları ile bütün Kırgızistan'ı, Karategihin, Kaşgar'ı dolaştığını iddia ederler. Şüphesiz şair XIX. yüzyılın ortasında ki tarihi olayların en önemli şahidi olarak şair söylemiştir.

Akademisyen B.M. Yusuf Aliyev'in ısrarla söylediği gibi, Moldo Niyaz'ın bıraktığı elyazması, bir Kırgız tarafından, Kırgız dilinde bütün fonetik, morfolojik ve güneybatı dialekti olan "ichkilik" kelimeleriyle yazılmış dikkate değer bir tarihi eserdir. Kırgızların sadece dilin tarihi açısından değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik, hayatın belirli bir bölümünü göstermesi açısından fevkalade önemli yazılı anıtlarındandır. Zamanist'ler denen edebiyat tarihinde tarafsız olmayan yorumlarla haklarında olumsuz bir şekilde hüküm verilen bir grup Kırgız Akyn'e, dikkat etmelidir. Şüphe edilen Akyn'ler Kalugul ve Arstanbek'di. Adları feodal efendiler tarafından milletin düşmanları listesine sokulmasına rağmen, pek çok hünerli eserler yarattılar Kolugul Buy Ooloo (1785-1855), eseri "**Ähir Zaman**"da bizi geleneksel hayata götüren bazı yeni sosyal ilişkileri çizdi. Arstanbek Boylosh Ooloo (1824-1878) eseri "**Tar Zaman**"da (Bir ümitsizlik zamanı) bir daha ele geçmeyecek olan dedelerinin zamanını sosyal adaletle gizleyip, karakterize ederek, özlemiş ve ataların ruhunu daha iyi korumak isteğinde bulunmuştur.

Kırgız insanının maddi ve manevi kültürü üzerinde Kazak, Özbek, Taciklerle ve daha sonra Ruslarla temas izler bırakmıştır. Ticaret bu izlerin yayılışına göre yabancı malların seçimine yöneldi. Aynı zamanda mahalli keçe deri, kıymetli cam, taş ve madeni parçalardan yapılmış mallar Orta Asya'nın, Kazakistan'ın, Batı Türkistan'ın ve kısmen Rusya'nın uzak köşelerine gitti.

Sınırdaki Kırgız feodal beyleri ile Rus otoritelerinin, Kazak sultanlarının, Kokand Hanlığının idarecileri arasında yapılan mektup mübadelesi komşular arası kültürel münasebetler olarak kabul edilebilir. Sadece dini kitaplar değil, aynı zamanda ders kitapları, antolojiler ve her çeşit doğu vakayinameleri Kırgızistan'da dağıtıldı. Bunların arasında Abdurrahman Djamy'nin (Orta Çağ'ın meşhur bilimcisi düşünürü, şairi) Arapça gramer kitabının ilk kopyaları da vardı. Şüphesiz bu tesadüfi değildi. Djamy'nin Kitapları "Nafakhat-u-uus (arkadaşlığın ruhu), meşhur sufilerin biyografisi serisi, meşhur semiritsa'dan Silsilat Az-Zakhab (altın zincirler) destanının Kırgızistan'ın güney bölgelerinde, diğer eserlerinin ülkenin pek çok bölümünde bulunması onun ününü teyit eder.

Bir Türkoloji eseri olan "Mukhtasar Alvikaya (1807 kopyesi), ansiklopedik sözlük (Ghiyas-Al-Lugat) (1826-1887), Al-Khiya da (1872 tarihli bir Hint taşbasması resim), Sufi Allayar'ın bir Türk volumetrik el yazması "Maslak Al-Mutakkin (Salih kişilerin Yolu) " Kırgızistan'ın her yerinde bulunmuştur.

Rusya'yla sosyal ve ekonomik münasebetlerin devamı (ilerlemesi), otokratik boyunduruğa karşı halkın mücadelesinin büyümesi, halkın kabilevi feodal güçle desteklenen pederşahi yapıyı kırması neticesini verdi. Bunun ideolojistleri Rusya'dan vazgeçip, Türkiye, Kaşgarya ve diğer Müslüman ülkelere yönelme cihetini tuttular. Doğu'nun genç burjuva dimağları doğrudan feodalizme karşı olan, panislamizm ve pantürkizm idealleri ile zaptedilmişti. Kırgız toplumunda kabilevi feodal üst tabakanın ideolojistleri ise eski adetlerin yenilenmesini değil, eski adetlere dönülmesini istemişler, sosyal tansiyonu daha iyi hissetmişlerdir. Unutulmamalı ki Kırgızistan'da kabilevi sistemden sınıf devletine geçiş, eski edebî şahsiyetler için, şarkılarında kaybolan altın çağ, insanların sosyal eşitlik çağını metheden Ghesiod veya Lucrecius Kar'da olduğu gibi benzer sonuçlar doğurdu. Zamanistler arasında en ünlüsü Moldo Kylych Shamurkanov (1866-1917) idi. Dikkat çekici, bir dereceye kadar inkârcı bir kişilikti. Kırgız yazılı edebiyatının yazarlarından biri olarak, tenkitçiler tarafından ya çok methedilmiş ya da unutulmuştur. Milliyetçilik ve pantürkizmle veya eskiye dönüşü istemekle suçlanmıştır. Moldo Kylych 10.000 beyit yazmıştır.

Akyn eserlerinden şu anda elimizdeki 36 eserin en değerlileri: "Zar Zaman", "Keder Devri, 1908", "Zilzala", "Chuy Vadisi hakkında bir hikaye", "Bir şeri'at vaizi olarak telkin"dir. Moldo Kylych bir Kırgız düşünür ve şairi olarak insanların kültürüne şahsi, asli yardımlar yapmıştır. Çarın zulmüne karşı gelmiştir. O sıradan insandan farklı olarak çarın suçlarını farkını görmüştür. Meşhur şair Moldo Kylych 20 yıl boyunca temiz, muntazam bir Kırgızca ile gördüklerini tarihte kalacak olaylar halinde pek çok beyitle yazmıştır.

Önemli bir modern münekkit A. Arkabayev onun sözlü şiirden, sözlü sanattan el yazmasına geçişte değerli yazılar yazan önemli bir akyn yazarı olduğunu söyler.

Kırgız tarihçi Osmanaly Sydykov (1877-1940)'a gelelim. XX. yüzyılın başında Ufa'da iki kitabı çıkmıştır. Onun hakkında tüm bildiğimiz bu iki kitaptır. Çünkü onun eserleri ihtilalden önce Kırgızistan'da sadece kendinin içinde bulunduğu, gördüğü olaylar hakkında tarihi bir kitap olarak Kırgızca basılmasına rağmen, kütüphanelerde kapalı duruyor. 15 yıl boyunca değişik nesillerin nesep soy) tetkikine dair masallar yazarak, 40 kızlardan Kırgızın doğumu hakkında Shayfa Mamura'nın öne sürdüğü efsanevi bilgileri çürüttüğünü söylemiştir.

1911'de Rusya'nın İslâm Merkezlerinden Ufa'ya giderek kendini kanıtlamak için ilk tarih kitabını bastırdı. XX. yüzyılda Sydykov bir okul öğretmeni idi. Manap Shabdan ve Kanat'la beraber, her üçü hakkındaki burjuva milliyetçisi suçlamalarına 1916'da ilk itirazlarını yaptı. Daha sonra Kırgızistan'da ailesini bıraktığı Kytay'a kaçtı ve öldüğü tarih 1940'a kadar orada bilinmeden yaşadı. Kırgız soy tarihçileri onun kitaplarına Kırgızistan'ın ilk kabilelerinin, ticaret ve diğer geçmişini anlatan masallar olarak kıymet vermediler.

Bu alanda XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaratılan Soushyrey Kasabname elatya, sadece sözlü masal değil, fakat ilk kaydedilen ve en fazla önem verilen el yazmasıdır. Kabilelerin doğumu hakkında soy seceresi olarak tercüme edilebilir. J. Abdüldai-eva tarafından Issuk Kul Gölünün ton bölgesinde, Kock Moynock'ta, 1979 yazında arkeolojik bir gezi esnasında bulunmuştur. Tarih bilgini üstat Mokeev H. tarafından bulunup tercüme edilmiştir.

Bu alanda ilk defa güvenilir bir isim olarak Kırgız Şeyh Mansur Alaadgy'e rastlıyoruz. Madgmu-at-tavarich'te Anal-l-l-h acky hakkında kısmen tarihi doğruluyor. Soy tetkikleri önce sözlü masallara göre yazıldı fakat XIV. yüzyılın ikinci yarısında göçebeler için yapılan tek nesep (soy) tetkiki idi.

Diğer nesep tetkiki masalları XX. yüzyılın başında el yazısı ile yazıldı ve daha sonra tercüme edildi (Madgmu at tavarich hariç). XIX. yüzyılın ikinci yarısı XX. yüzyıl başında Kırgız insanının gelişimi geleneksel feodal kabile atasının özelliklerini tam yansıtmıyordu. Kırgız insanı bir yandan manevi hayatın, geleneksel insanın farkı görünüşlerini aksettirdi, diğer yandan Rusya'nın maddi ve manevi hayatının etkisi altında kaldı. Bunun gerçekle nasıl bağdaştığına tarihçi müşterek cevap veremez. Fakat pek çok insan tarafından kültürün karşılıklı zenginleşmesinin olumlu işareti olarak kabul edilmiştir. Bilindiği gibi kültürün gelişmesi dilin gelişmesine bağlıdır. VV. dil kültürün değer kavramlarını ve düşüncesini belirtmek, bilgileri karşılıklı değiş tokuş etmek için gereklidir ve günümüzde milli kültür ve dilin gelişmesini izole etmek imkansızdır der. Milli Kırgız kültürünün ve dilinin gelişimi tamamen diğer dünya kültür ve dillerine ve uluslararası oluş temayülüne bağlıdır.

Günümüzde Türk toplulukları bu kültürel etki ve karşılıklı hareketlerle doğal olarak insan kültürünün gelişim özelliklerini taşır.

Bizim kültürel değer ve mirasımız, tarihi kaderi paylaştığımız, ekonomik, kültürel, etnik bağlarımız olan komşularımız, Asya devletlerini düşünce Rönesansına çekme görev verir. Gelişme milli gurur ve eksiklik yerine her birimize saygı ve güven kazanmayı sağlar. 70 yıldan fazla eşitlik, kardeşliği ilan eden tek bir devlet halinde yaşayan bir toplum için, Totaliter rejim tek devlet halinde genel ilgiler (milli değil) ve tek genel sonuca ulaşır.

Ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması bunun mümkün olmadığını gösterir. Görünüşteki politik huzur, herşeyden önce Birliğin üyesi devletlere kendi kültür, politik, ekonomik şekillerini araştırma ve seçmeyi sağlamalıdır. İnsan inanmak isterki, kültürel ve ekonomik rönesansla büyük insan düşüncesi ve işçinin demokrasisi, medeniyet ve karşılıklı anlayış, dostluk insanlar ve devletler arasında yükselsin ve yeni doğan Orta Asya devletleri gösterdiği destek için dünya devletlerine teşekkür etsin.